

HA 1753

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

108. évfolyam

1992

3

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV- DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA DU LIVRE ET DE LA PRESSE

108. ÉVFOLYAM 1992/3. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GEZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlap-üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.), közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj 1991-től egy évre 240 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kéziratához 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrekktúra visszaküldésével egy időben.

KNAPP ÉVA

A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. I.

(Rekonstrukciós kísérlet)

A budapesti Egyetemi Könyvtár történeti állományának tekintélyes részét a szerzetesrendek felosztása után bekerült kéziratok és nyomtatványok alkotják. Ebből az anyagból önállóan eddig csupán a jelentősebb történeti, művelődés- és irodalomtörténeti értékeket vizsgálták,¹ s az állományt rendszerint más gyűjtemények anyagával együtt kutatták.² Ettől csak az Egyetemi Könyvtár történetének átfogó vagy korszakok szerinti vizsgálatakor, illetve a forrásközlésekben tértek el.³ A könyvtár történetére vonatkozó folyamatos kutatások hiánya miatt többek között elmaradt az abolíciós korszakból származó kéziratok és nyomtatványok együttes feltárása. A könyvtár történetének kutatása ráirányította ugyan a figyelmet a rendfelosztásokkal kapcsolatos állományátalakulás kérdéseire, de ezeket az összetett előmunkálatok igénye miatt máig nem tisztázták.⁴ Így például nem tudjuk megmondani, hogy a 18. század utolsó negyedében valójában milyen könyvanyag jutott a könyvtárba, abból mi került és kerülhetett volna be az állományba, s az sem ismert, hogy milyen könyvanyagtól, milyen csatornákon keresztül vált meg a könyvtár.

A felosztott szerzetesrendek könyvtári állománya mellett az Egyetemi Könyvtárba kerültek a fenti könyvtárak történeti katalógusai és abolíciós jegyzékei. Ezek az elsődleges könyvtártörténeti források a Kézirattár J (Katalógusok) szakában találhatóak. A nyomtatott kézirattári katalógus megjelenése (1889)⁵ és annak kiegészí-

¹ Az Egyetemi Könyvtár történetének érintett szakaszára vonatkozó szakirodalom 1970-ig: STOLL Béla – VARGA Imre – V. KOVÁCS Sándor: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*. Bp. 1972.; KÓKAY György: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849*. Bp. 1975.; 1970 után: *A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája* éves köteteiben.

² A tanulmányok többsége *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyveiben* 1. 1962 – 6. 1972. és a *Magyar Könyvszemle* évfolyamaiban jelent meg.

³ A fontosabb munkák: TÓTH András – VÉRTESY Miklós: *A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944)*. Bp. 1982. – TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár kézirattárának fejlődése = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI (1972)*. 13–41. – DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai* = MKSz 1964. 292–309. – DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése 1561–1635*. = MKSz 1963. 43–58. – A forrásközlések *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvein* kívül a *Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. Fontes et Studia* 1. – 1983. – c. sorozatban jelennek meg.

⁴ TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek felosztása korában (1773–1790)* = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei III (1966)*. 103.

⁵ SZILÁGYI, Alexander: *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestinensis. Tom. 2. Pars I*. Bp. 1889. 210–220.

tése (1907)⁶ óta ez a forrásanyag bővült.⁷ Ha eltekintünk a könyvtári irattermelésből származó és a könyvtár 19–20. századi történetére vonatkozó forrásoktól, a leg-egységesebb és a legutóbbi időkig folyamatosan bővülő forrás csoport a 18. századi egyházi könyvtárakkal kapcsolatos. Elsősorban ezek elemzésétől remélhető, hogy rekonstruálhatóvá válnak a különféle szerzetesrendek könyvtárai, s a feloszlott könyvtárak abolíció előtti története és további sorsa is pontosabban kirajzolódik.

Az utóbbi évtizedekben a 17–18. századra vonatkozó könyvtár- és olvasmánytörténeti kutatások alapvetően három irányban folytak: a kéziratos bejegyzések, az egyházi könyvtárak és a kézirat-, illetve levéltári források területén. Ezek a kutatások két fő kérdés köré csoportosíthatók: 1. mi állt az olvasók rendelkezésére, 2. hogyan alakult az állományok fejlődése? A vizsgálatok többsége alapszintű forrásfeltárás, s csak kivételesen vállalkoztak egész állományok vagy állományrészek részletes elemzésére, feldolgozására.⁸ Alapvető változás ezen a téren a közelmúltban megindult „Olvasmánytörténeti Dolgozatok” füzetektől remélhető.⁹

Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a különböző megközelítési lehetőségek együttes alkalmazásával, kéziratos források és a fennmaradt állománytöredékek segítségével rekonstruáljam és bemutassam az egyik elpusztult 18. századi egyházi gyűjteményt, a máriavölgyi pálos kolostor könyvtárát.

A könyvtár története és helye a 18. századi rendi könyvtárak között

A 17. században megreformált és újjászervezett pálos rend a rendi szabályok keretében foglalkozott a könyvek és a könyvtárak sorsával. Ezek a VIII. Orbán pápa által elfogadott, jóváhagyott és először 1644-ben Rómában kinyomtatott új rendi konstitúciók a könyvtárak szabályozásának legfontosabb elveit rögzítették.¹⁰ A rendelkezések a rendházak könyvtári anyagát elkülönítik a szerzetesek napi használatára szánt liturgikus könyvektől. Az előbbi a könyvtárban a könyvtárosnak, az utóbbit a kóruson vagy a sekrestyében a kántornak kellett őrizni, rendezni és használható állapotban tartani.¹¹ A könyvtárosi hivatal a rendházakban betöltött jelentősebb hivatalok között az utolsó volt, s a konstitúciókban az összevontan tárgyalt kisebb hivatalok előtt kapott helyet. A megreformált szabályok harmadik részének

⁶ SZILÁGYI, Alexander: *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*. Tom. 2. Pars. 3. Bp. 1907. 825–827.

⁷ L. a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: BEK K) J (Katalógusok) szakának állománynaplójában a 81–260. tételt.

⁸ L. a *Könyvtártörténeti Füzetek I.* – 1981. – és az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez c. sorozat* kötetét. – KULCSÁR Péter: *Szeged könyvtártörténete az egyetem alapításáig*. Szeged, 1970. 23–37.

⁹ VARGA András: *A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században*. Szeged, 1991. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok II.) Több forrás ellenére nem tesz kísérletet az állományrekonstrukcióra.

¹⁰ *Constitutiones Religionis S. Pauli Primi Eremitae a Sanctissimo D. N. Papae Urbano VIII approbatae et confirmatae*. Romae, 1644. Pars III. Cap. XXIV. *De Officio bibliothecarii*. 131–132.

¹¹ L. a 10. sz. jegyzetet, Pars I. Cap. XIV. 24–25. és Pars III. Cap. XV. 116–117.

24. fejezete négy pontban tárgyalja a könyvtáros feladatait.¹² E szerint legfontosabb munkája a katalóguskészítés. A könyveket a katalógusban az előírt szakonként kellett feltárni, s a könyvtárban a katalógus szakrendje szerint kellett elhelyezni. A könyvtáros egy másik katalógust is vezetett, ami a tiltott könyveket tartalmazta. Fellelős volt a könyvek előírás szerinti kölcsönzéséért a rendházban. Figyelnie kellett arra, hogy mások könyvei ne kerülhessenek be a könyvtárba. A rendház könyveibe az első lapra tulajdonosi bejegyzést kellett írnia, a következő forma szerint: „Ipse liber est N. Conventus Ordinis Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae, quem de-dit, vel comparavit. . .”. A kikölcsönzött könyvekről regesztrumban kellett számot adni, s a könyvekről a katalógus alapján minden évben a húsvétot követő héten el kellett számolni a rendház priorának. A könyveket a könyvtáros tartotta tisztán és jó állapotban, s ő figyelmeztette a priort az állomány gyarapítására. A könyvtárba a könyvtároson kívül csak a rendház tagjai léphettek be. A rendház vizitációja alkalmával a vizitátor kötelességeihez tartozott a könyvtár felülvizsgálata. Az előírás nem szól arról, hogy a könyvtáros feladatköre mennyi időre szólt, s hogy társult-e más hivatallal.

1736-ban a nagykáptalanok és a rendtartományi tanácsulések addigi határozatait figyelembe véve újabb pontokkal bővítették a konstitúciókat.¹³ E szerint a könyvtáros hivatalához tartozik összegezni a rendház történetét és azt háromévenként eljuttatni a nagykáptalanhoz. Itt már a könyvtárosnak kell gondoskodnia az állomány folyamatos gyarapításáról, illetve jelentést tenni ennek elmaradásáról, hogy adott esetben a vizitátorok a ház priorját megbüntethessék.¹⁴

A központi rendi szabályozás új elemeinek magyarázatát a nagykáptalanok rendelkezéseiben és a nagykáptalanok közötti időszakban tartott rendtartományi tanácsulések könyvtárakra vonatkozó rendeleteiben találjuk meg. A nagykáptalanok ugyanis a 17. század közepe óta újra meg újra előírták a fenti rendelkezések betartását. Ebből arra következtethetünk, hogy a rendházakban hosszú időn át figyelmen kívül hagyták az állománygyarapításra vonatkozó szabályt, mellőzték a katalóguskészítést, s nem fordítottak különösebb gondot a könyvtárakra. Így például 1666-ban a máriavölgyi konvent javaslatára elfogadták a határozatot, hogy a misékért járó pénzt a rendtagok ruházatára és a könyvtár gyarapítására kell fordítani.¹⁵ A rendszeres állománygyarapítás érdekében írták elő 1719-ben a czestochowai rendi nyomda számára kötelespéldány adását a nagyobb rendházaknak, illetve azoknak az onnan történő könyvvásárlást.¹⁶ Az 1666-os máriavölgyi nagykáptalanon elfogadott könyvtárgyarapítási szabályt 1690-ben, 1716-ban, 1725-ben,¹⁷ 1729-ben¹⁸ és 1732-

¹² L. a 10. sz. jegyzetet.

¹³ Acta Paulinorum, continentia acta in capitulo generali tractata. BEK K Ab 154 tom. 8. 70/a–86/b.

¹⁴ L. a 13. sz. jegyzetet, 85/b.

¹⁵ L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 1. 725. Capitulum intermedium generale . . . in Monasterio B. V. de Thall. 1666. 12. Juny.

¹⁶ L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 5. 304–307.

¹⁷ L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 6. II. 595., 598. Ordinationes. . . 1725. die 18. May. A szabály 1690-es és 1716-os ismételt előírását is innen tudjuk meg.

¹⁸ L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 7. Anno 1729. 16/b–17/a. Articuli. . . anno 1729. die 18. Septembris . . . in Taal . . .

ben¹⁹ ismételten előírták. Az 1726-os máriavölgyi nagykáptalanon elrendelték, hogy a könyvtári könyveket a könyvtár gyarapíthatósága és a könyvek megőrizhetősége érdekében, minden rendházban egy helyen kell tartani, s hogy a kölcsönzést kiközösítés terhe mellett rendben kell végezni.²⁰ 1727-ben fény derült arra, hogy több rendház könyvtárába még a kinyomtatott rendi konstitúciók sem jutottak el. Ezekből az előírás szerint három példányt kellett a könyvtárban őrizni, s azokat használat után mindig helyre tenni.²¹ 1729-ben a napi liturgiához szükséges, a kóruson őrzött könyvek megfelelő számú meglétét a superior feladatkörébe utalták.²²

A könyvtárak ügye időről időre a horvát rendtartománytól 1701-ben különvált magyar rendtartomány tanácsulésain is előkerült. 1722-ben például az elefánti tanácsulés 2. határozata foglalkozott a könyvtárak gyarapításával, megjegyezve, hogy a vonatkozó rendeletek már sokszor hiábavalónak bizonyultak. Ez a határozat előírta, hogy a priornak minden rendházban évente legkevesebb három könyvet be kell szereznie a könyvtár részére.²³ 1726-ban a máriavölgyi rendi tanácsulés a nagykáptalani szabály alapján elrendelte megfelelő könyvtárhelyiség létesítését vagy a korábban ilyen célra szolgáló épületrész eredeti rendeltetésének visszaállítását.²⁴ Nem tekinthetjük véletlennek azt sem, hogy a máriavölgyi kolostor historia domusában és gazdasági feljegyzéseiben nem találni rendszeres adatokat a konvent könyvtáráról.²⁵

A magyarországi pálos kolostorok többségének 16. század eleji pusztulása és elnéptelenedése során az irattárak és könyvtárak is szétszóródtak. Máriavölgy nem tartozott az elpusztult kolostorok közé, de mivel korábban nem volt különösebb jelentősége, középkori könyvtára sem lehetett túlságosan gazdag. A pozsonyi származású János fráter által 1487–1488-ban Máriavölgyben készített, valamint a máriavölgyi magyar rendtartományi hivatal 18. századi irattárához tartozó, 1525 után készült kódex önmagában még nem teszi lehetővé, hogy Máriavölgyben jelentősebb későközépkori könyvtári kultúrát feltételezzünk.²⁶ A rendház szerepe kedvező földrajzi helyzete, a török előrenyomulása és a reformáció gyors terjedése miatt nőtt

¹⁹ L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 7. Anno 1732. 14/a. Articuli salutare . . . Anno Domini 1732. die 16 et sequentibus mensis septembris in Conventu Maria-Thallensi. . .

²⁰ L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 6. I. 675–676.

²¹ L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 6. II. 53–54.

²² L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 7. 17/a.

²³ Decreta et articuli almae Provinciae Hungaricae. . . BEK K Ab 158 1. 15/a. Ordinationes V. Definitory Intermedy Anno 1722. Die 10. May in Elephant celebrati.

²⁴ L. a 23. sz. jegyzetet, Decreta. . . 18/a. — Postulata almae provinciae Hungariae Ord. S. Pauli. . . BEK K Ab 158 2. 183/a.

²⁵ Liber Historicus ecclesiae Mariae Thallensis. . . BEK K Ab 179. — Diarium Conventus Mariae Thallensis. . . Tom. II–III. 1723–1786. BEK K Ab 185. — Liber rationum et diarium monasterii Maria-Thallensis. 1608–1740. BEK K Ab 180. — Liber rationum conventus Mariae Thallensis. 1698–1714. BEK K Ab 183. — Liber rationum conventus Mariae Thallensis ordinis sancti Pauli. 1712–1727. BEK K Ab 184.

²⁶ MEZEY, Ladislaus: *Codices Latini Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp. 1961. Cod. Lat. 78. 137–144., Cod. Lat. 114. 185–188. — Erre utal az is, hogy a máriavölgyi könyvtár 1786-os abolíciós jegyzékében szereplő tíz ősnymtatványból a BEK K állományában található nyolc, máriavölgyi

meg. Fejlődését a királyi privilégiumok és a világi adományok mellett az ország különböző részeiből idemenekült pálos szerzetesek javai biztosították.²⁷ A 17. század folyamán jelentőségét tovább növelte országos hírűvé vált búcsújáróhelye²⁸ és az 1674-ben beindult rendi Studium generale.²⁹ Az ország kül- és belháborúiban több pusztítást szenvedett: 1618-ban Bethlen Gábor katonái, 1626-ban német zsoldosok rabolták ki a kolostort, 1683-ban Thököly Imre csapatai gyújtották fel a templomot és törték össze a berendezést. Az 1687-re helyreállított templomot a 18. században tovább díszítették, a kolostort 1712-ben Keresztély Ágost esztergomi érsek építtette újjá és bővítette.³⁰ Az épületegyüttes csak a 18. század első harmadában vált alkalmassá arra, hogy helyet biztosítson az önálló magyar rendtartományi hivatalnak és 1721-től a pálos rendfőnök állandó székhelyen legyen.³¹ Mindez egyben utal arra, hogy a 18. század első harmadáig hiányoztak a feltételek nagyobb könyvtár létrejöttéhez. A magyar rendtartomány központjává válásával párhuzamosan alakulhatott ki az igény jelentősebb könyvtár létesítésére. Ezt az igényt közvetve a rivális horvát rendtartomány központjában, Lepoglaván működő híres könyvtár is ösztönözhetete.³²

tulajdonosi bejegyzéssel ellátott műből a bejegyzések tanúsága szerint négyet a 18. században vásároltak meg (Ósny. 760. 1/a. „Cathalogo Monastery B. V. M. Thallensis inscriptus . . . 1729.” – Ósny. 621. 1/a. „Bibliothecae Conventus Mariae Thallensis 1766.” – Ósny. 105. 2/a. „Bibliothecae Conventus Mariae Thallensis” Orlay Bertalan prior 1765–1773 közötti bejegyzése. – Ósny. 207. 1/a. „Inscriptus Bibliothecae Thallensi sub prioratu R. P. Orlay 1771.”) Egy ósnyomtatvány 1687 után Pongrácz Mihály pálos szerzetes hagyatékából (Ósny. 562), kettő a 17. század második felében került Máriavölgybe (Ósny. 30, Ósny. 661), s mindössze egyetlen az, amelyik már 1618-ban is a máriavölgyi könyvtáré volt (Ósny. 55).

A máriavölgyi könyvtár ósnyomtatványai az 1786-os jegyzék alapján az Egyetemi Könyvtárban:

Hain*	1659	Ósny. 562	
Hain*	2157	Ósny. 55	
Hain*	3263	Ósny. 661	
Hain*	3625	Ósny. 621	országos unikum példány
Hain*	4478	Ósny. 361	
Hain*	6832	Ósny. 30	országos unikum példány
Hain*	8499	Ósny. 370a	
Hain*	10430	Ósny. 207	
Hain*	15130	Ósny. 760	
Copinger*	6259	Ósny. 105	

– máriavölgyi tulajdonosi bejegyzéssel

A máriavölgyi könyvtár 1786-os jegyzékében szereplő huszonnyolc 1550 előtti nyomtatvány döntő többsége is a 18. században került Máriavölgybe. L. még a 3. sz. jegyzetet, TÓTH: i. m. 22.

²⁷ PÁSZTOR Lajos: *A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században* = Regnum 1942/43. 563–600. – Documenta Artis Paulinorum. 1. Bp. 1975. 278–284. – KISBÁN Emil: *A magyar Pálosrend története. I.* Bp. 1938. 191., II. Bp. 1940. 157–158.

²⁸ TÖSKÉS, Gábor – KNAPP, Éva: *Österreichisch-ungarische interethnische Verbindungen im Spiegel des barockzeitlichen Wallfahrtswesens* = Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1990. 1–42. itt: 26–29.

²⁹ L. a 27. sz. jegyzetet, KISBÁN: i. m. I. 257., II. 48.

³⁰ L. a 25. sz. jegyzetet, Liber historicus. . . 1–21.

³¹ L. a 25. sz. jegyzetet, Liber historicus. . . 34–35. – L. a 27. sz. jegyzetet, KISBÁN: i. m. I. 303–304., II. 160.

³² BENDER, Nicolaus: *Annalium Eremitarum Coenobiticorum . . . 1663 usque ad annum 1727.* Posonii, 1743. sem említ Máriavölgyben könyvtárat, jóllehet a lepoglavairól részletes adatokkal szolgál: 430–431.

Az első adat a máriavölgyi könyvtár 18. századi történetére 1728-ból való. E szerint április 29-én egy a rendház viszonyait ismerő, meg nem nevezett személy a szentkút felé vezető út melletti kápolnák gondozására 100, a könyvtár bővítésére 400 forintot adományozott.³³ Ennek az adománynak a felhasználásával indulhatott meg a könyvtár nagyobb mértékű állománygyarapítása. Egykorú adatok hiányában³⁴ a későbbi könyvtárkatalógus és a könyvek tulajdonosi bejegyzései alapján csak feltételezhetjük, hogy az állomány ettől kezdve folyamatosan gyarapodott, elsősorban Esterházy Imre (1741–1744), Orlay Bertalan (1765–1773), Gosztonyi László (1774) és Zimics Ágoston (1780) házfőnöksége idején.³⁵ Közvetve a könyvek iránti érdeklődés megnövekedésére utal két további adat. 1732-ben határozat született, hogy a kegyhely történetét és az ott történt csodákat könyvben meg kell örökíteni, s azt magyar, német, szlovák („slavonico”) és latin nyelven ki kell nyomtatni.³⁶ 1734-ben a Máriavölgyben elhunyt neves pálos író, Kollenicz András nyomtatásban megjelent műveit méltatják az évkönyvek.³⁷

A könyvtár virágkorát Orlay Bertalan priorsága alatt élte. 1768 júniusából van az első adat arról, hogy Orlay a könyvtárat újonnan kívánta felállítani. 1768 áprilisában és májusában összesen 517 forintot, valamint 30 és fél dénárt fordított könyvekre.³⁸ 1771-ben ismét sok könyvvel gazdagította a könyvtárat,³⁹ 1772-ben pedig elkészítette az újjáalakított könyvtár katalógusát.⁴⁰ Ezt a munkát Bilisics Alajos és Paulini Márton könyvtárosok végezték.⁴¹ Bilisics a máriavölgyi Studium generale filozófia tanára volt, egy prédikációja nyomtatásban is megjelent.⁴² Pauliniról csak annyit tu-

³³ Acta Paulinorum. Országos Levéltár, Kamarai Levéltár, E 153. fasc. 425 1/2. 274–281.

³⁴ A máriavölgyi kéziratos forrásokon kívül (l. a 25. sz. jegyzetet) a rendi nagykáptalanok iratanyagában is hiába kerestem a máriavölgyi könyvtárra vonatkozó feljegyzéseket, jóllehet ez a forrásanyag esetenként pontos adatokat őrzött meg más pálos könyvtárakkal kapcsolatban. Így például innen értesülünk, hogy 1734-ben a horvát rendtartományban a lepgoglavai könyvtár évi bevétele több mint 274 forint, kiadása pedig 143 forint volt. L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom 7. 51/b.

³⁵ L. a 25. sz. jegyzetet, Diarium. . . Tom. II–III. 1723–1786. Ezek a priorok műveltségüknél és tájékozottságuknál fogva érzékenyebbek lehettek a könyvtári problémákra. Esterházy Imre (1705–1758) római tanulmányok, Orlay Bertalan sasvári priorság után lett előljáró Máriavölgyben. Orlay saját költségén restauráltatta a sasvári templom freskóit, s Máriavölgyben is sokat költött a templomra.

³⁶ L. a 24. sz. jegyzetet, Postulata. . . 2. 187/b. – A máriavölgyi mirákulumos könyvekhez l. KNAPP Éva: *Barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáráshelyekről*. Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat. Bp. 1984. – TUSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Egy feltáratlan forráscsoport: barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáráshelyekről* = ItK 1985. 90–100.

³⁷ L. a 33. sz. jegyzetet, Acta Paulinorum, fasc. 421. Annales Eremitarum Ord. S. Pauli I. Erem. 1734. Maria Thall.

³⁸ L. a 25. sz. jegyzetet, Diarium. . . Tom. III. 228.

³⁹ L. a 27. sz. jegyzetet, Documenta. . . 337.

⁴⁰ Catalogus librorum Bibliothecae neo-erectae, Monasterii Mariae Thallensis, Ordinis Monachorum Sancti Pauli P. Eremitae. Peculiari Industria, et Sollicitudine R. P. Bartholomaei Orlay, praefati Monasterii Mariani Prioris meritissimi Confectus Anno 1772. BEK K J 7.

⁴¹ L. a 25. sz. jegyzetet, Diarium. . . Tom. III. 296.

⁴² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. I. Bp. 1891. 1066–1067.*

dunk, hogy pálos szerzetes volt. A könyvanyagot 1773-ban helyezték el az ekkorra elkészült új könyvtárhelyiségben.⁴³

Ezen a könyvtáron kívül további kisebb-nagyobb könyvállományok is voltak a kolostorban. A napi imádsághoz szükséges könyveket a kántor felügyelete alatt a kóruson helyezték el. A díszes misekönyveket, társulati albumokat nagy értékük miatt a kincstárban őrizték. 1760-tól a rendi generális hivatali könyvtára is a kolostorban működött, de ez teljesen elkülönült a konvent könyvtárától. Végül a szerzeteseknek saját könyveik is voltak, melyek összetételéről és mennyiségéről nem tudni közelebbit. Ezeket a cellákban külön könyvszekrényben tárolták.⁴⁴

A máriavölgyi historia domusokban a könyvtárosokat mindössze egyetlen alkalommal tüntették fel „bibliothecarius” megjelöléssel. Ez 1772-ben volt, amikor a katalógus készült.⁴⁵ A hiány okát abban kereshetjük, hogy a könyvtárosi tisztséget nem osztották ki, a könyvtárosi teendőket maga a prior végezte. Ezt bizonyítja több tulajdonosi bejegyzés, melyekben a prior neve szerepel.⁴⁶ Ez a szokás más rendházakban is élt, így például a pestiben, s nem tekinthető egyszerűen a tulajdonbejegyzésre vonatkozó előírás teljesítésének.⁴⁷ Ezt alátámasztja egyrészt az, hogy a máriavölgyi tulajdonosi bejegyzések egyik csoportjában a beszerzési év feltüntetésétől függetlenül hiányzik a beszerzésért felelős prior neve.⁴⁸ Másrészt a könyvtár jobban működő időszakában a tulajdonosi bejegyzés mindig tartalmazza a prior nevét, valamint esetenként a bejegyzés készítőjének, a tulajdonképpeni könyvtárosnak a nevét is feltünteti.⁴⁹ Így a katalógust készítő két könyvtároson kívül az irodalmi tevékenységéről ismert Dónyi Gellért (1740 körül) és Ördödy Károly (1766 körül) is könyvtárosi teendőket végzett, anélkül, hogy ezt a hivatalt viselték volna. A könyvtárosság tehát a 18. században Máriavölgyben olyan feladat lehetett, melyre a prior szükség szerint jelölt ki egy-egy szerzetest, a hivatali cím megadása nélkül.

Nincs adat arról, hogy a rendház könyvtárának 1773-as új elhelyezése előtt hol lehetett a könyvtárterem. Az Orlay Bertalan által kialakított új könyvtárhelyiség minden valószínűség szerint azonos az újkori kolostorépület északi szárnyában elhelyezett plébánia két nagyobb szobából álló ún. múzeumával. Itt 1980 őszén a kolostori

⁴³ L. a 25. sz. jegyzetet, *Diarium*. . . Tom. III. 413.

⁴⁴ *Vermögensstand der Pauliner Hung. Provinz*. (Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 99 jelzetes könyvek V. A. 19.) Máriavölgy, 1786. A forrás a különböző könyvállományokra az eredeti őrzési helyen utal. Eszerint például P. Adalbertus szobájában egy *Officium Rákócziánium* c. könyvet, P. Alexius szobájában egy zöld könyvszekrényt, P. Severinus szobájában egy könyvszekrényt jegyeztek fel a felosztási leltárban. Ezeket az adatokat nem tekinthetjük rendszeresnek.

⁴⁵ L. a 41. sz. jegyzetet.

⁴⁶ *Vita Clausstralis*. . . Veronae, 1743. BEK Ac4r 158. Bejegyzés a címlapon: „Anno 1771 Bibl. Thall. Inscr. sub Prioratu R. P. Barth. Orlay.”

⁴⁷ BLOSIUS, Ludovicus: *Opera*. . . Ingolstadii, 1726. BEK Ad4r 118. Bejegyzés a címlapon: „Inscriptus Bibliothecae Pestiensi Ordinis S. Pauli lmi Eremitae sub prioratu P. Augustini Szentgály 1771.”

⁴⁸ COELIUS PANNONIUS, Gregorius: *Explanatio Regulae*. . . Augustini. . . Posonii, 1742. BEK Ad4r 678. Bejegyzés a címlap előtt: „Inscriptus Bibliothecae Mariae Thallensi 1780.”

⁴⁹ *Physica atque ethica*. . . (1733) BEK K E 28. Bejegyzés a címlap előtt: „Inscriptus Bibliothecae Conv. Mariae Thallensis Fr. Carolus Ordody sub Prioratu R. P. Bartholomaei Orlay.”

könyvtár maradványa galériás elrendezésben, az eredeti könyvszekrényekben volt látható.⁵⁰

A máriavölgyi könyvtárat a magyar rendtartomány és a rend könyvtárai között egyaránt előkelő hely illeti meg. A rend barokk kori könyvtárai között kevés volt az olyan, amely régisége vagy állományösszetétele miatt jelentősebb lett volna nála. Az 1730-as években csaknem ötezer kötetet számláló czestochowai könyvtár⁵¹ háborítatlan középkori állománya, a több mint két évszázadon át folyó tervszerű gyarapítás és az 1692-től itt működő rendi nyomda miatt tekinthető fontosabbnak.⁵² A nyomda termékeiből a kötelespéldányok szétküldését innen szervezték meg, s a raktáron lévő nyomtatványokról kéziratos jegyzékekkel adtak tájékoztatást.⁵³ A lepglavai könyvtár különösen értékes, a 15. századtól folyamatosan gyarapított anyaga miatt emelkedik a máriavölgyi gyűjtemény fölé. Az 1400 körül alapított kolostor 1786-ig folyamatosan fennállt, életét nem zavarták meg a máriavölgyihez hasonló események. Barokk könyvtártermét Kristolovecz János elképzelései szerint 1710-ben készítették el, s ugyanekkor a már így is tekintélyes könyvtár bővítésére Mallechich Gáspár 1000 rajnai forintot adományozott.⁵⁴ A könyvtár első katalógusa 1727-ben, Kovachich István prior rendeletére, a második 1754-ben, Benger Miklós prior irányításával készült.⁵⁵ Ezek tematikus bontásban, azon belül betűrendben rögzítették az anyagot. A magyar rendtartományban a pesti rendház könyvtára elsősorban a tervszerű állománygyarapítás következtében kialakult válogatott anyaga, a pécsi és a pápai könyvtár pedig állományának régisége miatt vetekszik a máriavölgyivel.⁵⁶

Ha az eddigiek alapján a máriavölgyi könyvtár ellátottságát összevetjük más rendek könyvtáraival, az elmarad például a jezsuita kollégiumi könyvtárak gondozottságától. A jezsuita rendházak könyvtárai elsősorban az általuk végzett oktatási tevékenység miatt Magyarországon minden más rend könyvtárainál gondozottabbak voltak.⁵⁷ A máriavölgyi könyvtár az állomány, a gyarapítás és a könyvtárossal való ellátottság tekintetében az eddig feldolgozott 18. századi magyarországi rendi könyvtárak közül körülbelül a szegedi piarista könyvtárral mozoghatott hasonló színvona-

⁵⁰ A kolostor 19. század első feléből származó alaprajzán, melyet Ludwig Kimnach pozsonyi kőművesmester készített, a könyvtár helyét az első emeleten, a refektórium fölött jelölték meg. Ez a helyiség azonos a mai ún. plébániai múzeummal. Grundriss vom Marienthaler Pauliner Kloster. BEK K Ab 187/a.

⁵¹ PIETRAS, Leander: *Bibliotheka Jasnagórska w XVII–XVIII wieku.* = *Studia Claromontana* 6 (1985). 384–398. itt: 390–391.

⁵² L. a 32. sz. jegyzetet, 281.

⁵³ L. a 13. sz. jegyzetet, Acta. . . tom. 5. 304–307.

⁵⁴ L. a 32. sz. jegyzetet, 430–431.

⁵⁵ *Catalogus librorum bibliothecae Lepoglavenensis*, a. d. 1727, ex mandato a R. P. Stephani Kovachich prioris provincialis conscriptus. BEK K J 13/3. Mf Me 38. — *Catalogus librorum bibliothecae conventus Lepoglaviensis* . . . Ex mandato a R. P. Nic. Benger . . . conscriptus . . . 1754. BEK K J 5. Mf Me 37.

⁵⁶ KÖZI-HORVÁTH József: *A pesti pálosok könyvtára* = *Katholikus Szemle* 1929. 600–607. — BANGHA Katalin: *A pesti pálos kolostor könyvtára 1786-ban, a rend feloszlatásakor*. Kézirat. Bp. 1985. BEK K J 258. — L. a 27. sz. jegyzetet, KISBÁN: i. m. II. 162–166. — BERLÁSZ Jenő: *Könyvtári kultúránk a 18. században*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Bp. 1974. 287.

⁵⁷ SUGÁR István: *Az egri jezsuita könyvtár 1774-ben, a rend feloszlatásakor* = *MKsz* 1981. 328–332. — BITSKEY István — KOVÁCS Béla: *A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyatéka* = *MKsz* 25–37.

lon. A szegedi piarista könyvtárra vonatkozó összegző megállapítás, hogy „minden olyan időszakban, melyben a könyv értékét ismerő vezető állt a rendház élén, a beszerzés nagyobb arányokat öltött”, érvényes Máriavölgyre is.⁵⁸ A könyvtárosi hivatal hosszabb ideig való betöltetlensége, a csak időnként kimutatható állományvédelem, a megfelelő katalógus hiánya és a gyarapítás alkalmasszerűsége egyaránt a közös vonások közé tartoznak. Ha azonban a máriavölgyi könyvtárat egy másik remeterend, a kamalduliak könyvtáraival vetjük össze, megállapíthatjuk, hogy a máriavölgyi pálos könyvtár jóval sokoldalúbb, tervszerűbben gyűjtött állományt őrzött, mint például a majki, zobori vagy láznási remeteség. A kamalduli könyvtárak elsősorban a szerzetesek lelki életének elmélyítését szolgálták, s a tudatosan vállalt szegénység eleve meggátolta a könyvtárak tervszerű fejlesztését.⁵⁹

A rekonstrukció forrásai

A máriavölgyi könyvtár állományáról két forrás, egy katalógus és egy abolíciós jegyzék maradt fenn.⁶⁰ A katalógust 1772-ben Orlay Bertalan prior szorgalmazására készítették az általa újonnan felállított könyvtár segédleteként. A jegyzék a pálos rend feloszlata után, 1786. március 21-től május 24-ig készült Máriavölgyben, inventárium jelleggel.⁶¹ A források hűen tükrözik a különböző célkitűzést: míg az 1772-es katalógus a kolostorban lévő könyvállományok közül csak a tulajdonképpeni könyvtár anyagát tárja fel, s évenként jelzi az 1772 utáni gyarapodást, az 1786-os jegyzék nemcsak a kolostori könyvállomány hozzáférhető részét, hanem a rend generálásának könyvtárát is tartalmazza. Az 1786-os forrás inventárium jellegét a könyvek pénzbeli értékének megadásán kívül az is mutatja, hogy csak az éppen megtalálható, illetve fontosnak tartott könyveket tartalmazza. Az aszketika állomány feljegyzése végén az a valószínűleg utólagos megjegyzés áll, hogy még további tíz ládában vannak könyvek, amelyeket ebben a jegyzékben nem részleteznek.⁶²

Az 1772-es katalógus egy 468 lap terjedelmű, félbőr kötésű, fólió alakú kézirat. Benne szakonként, ezen belül általában a szerzők vezetéknevének betűrendjében írták le a műveket. A könyvek sem szakonként, sem az egész állományt figyelembe véve nem kaptak tétele számot. Ebből arra következtethetünk, hogy a könyveket szakonként, azon belül betűrendben, esetleg formátum szerint csoportosítva helyezték el a könyvtárhelyiségben. Nem lehet eldönteni, hogy az újonnan beszerzett könyveket besorolták-e szerzői betűrendbe vagy pedig a korabeli gyakorlatnak megfe-

⁵⁸ VARGA András: *A szegedi piarista rendház könyvtára*. Kézirat. Szeged, 1985. BEK K J 257. 3.

⁵⁹ KISBÁN Emil: *A kamalduli remeteségek könyvtáiról*. BEK K Ab 277/I. 2.

⁶⁰ Mindkét forrást a BEK K Őrzi. L. a 40. sz. jegyzetet. — Catalogus librorum in Conv. Mariae Thalensi aboliti ord. Paulinorum sito in Com. Posoniensi repertorium a. 1786. die 21. Martii. BEK K J 13/5.

⁶¹ A pálos rendet feloszlató rendeletet II. József 1786. február 2-án adta ki, s 1786. március 20-án hirdették azt ki. Az abolíciós jegyzéket saját kezű aláírásával Sigismundus Horváth commissarius regius hitelesítette. A befejező megjegyzések szerint a könyvek megállapított értékének ellenőrzésére Benedictus Doll aestimator nem tudott megjelenni Máriavölgyben, ezért Pozsony megye egyik hivatalnoka, Fr. Szász vállalt aláírásával felelősséget. L. a 60. sz. jegyzetet, 62–63.

⁶² L. a 60. sz. jegyzetet, 4.

lelően a szakok, illetve a formátum sorozatok végén állították fel. Az 1786-os abolíciós jegyzékben a szakokon belül már nincs betűrend, ami az eredeti elhelyezés felborulására utal. A betűrendes szakkatalógus használatának nehézkességét a katalóguskészítők már 1772-ben észrevehették, mert néhány szakon belül egy-egy kisebb könyvvállományt külön jegyeztek fel.⁶³ Az így leválasztott kisebb egységeket gyakrabban használhatták, s külön csoportba sorolásukkal a könyvek megtalálását kívánták megkönnyíteni. A katalógusban egy-egy szak után átlagosan tíz főlíót üresen hagytak az állománygyarapodás feljegyzésére. A katalógus alapnyelve a latin, ettől csak a gyarapodások bejegyzésekor tértek el, egy-egy esetben.⁶⁴

A katalógus szakonként a következő rovatokat tartalmazza: szerző, cím, formátum, kötettség, példányszám.⁶⁵ A korabeli általános gyakorlatnak megfelelő, változó minőségű címléírások nem közlik a megjelenési helyet, időt, nyomdanevet, s gyakran a szerző neve is hiányzik. Így a művek meglévő kiadásainak megállapítása nagy nehézséget jelent. A szerzők neve a szokásos genitivusban áll. A névalak mellett általában azt is feljegyezték, hogy a mű írója milyen egyházi funkciót töltött be, illetve milyen rendhez tartozott. A latin nyelvű művek címét legtöbb esetben a címlap alapján tüntették fel. Az anonim műveknél a latin nyelvűeket szintén a címlap szerint írták le, így ezek azonosítása nem okozott különösebb gondot. A nem latin nyelvű művek címét a katalógus a tartalom rövid megjelölésével, az eredeti címtől elszakadva, latinul tárja fel, s a cím után rövidítve jelzi a mű eredeti nyelvét. Ez a gyakorlat főleg az anonim műveknél szinte teljesen rekonstruálhatatlanná teszi a kiadványokat (pl. „Libellus precatorius Graecus”).⁶⁶ Az egybekötött, anonim művek egy tételként szerepelnek.⁶⁷

A katalóguskészítés során a könyvtárosok több esetben különféle hibákat vétettek, melyeket külön jeleztek. Egy-egy mű többszöri leírásán⁶⁸ kívül a következő módosítások fordulnak elő: kihagytak egy szerzőt, s ezt csak a szak végén pótolták;⁶⁹ a művet nem a megfelelő szakba osztották be;⁷⁰ a könyvet nem a megfelelő módon vezették be a katalógusba.⁷¹ Nagyon gyakori az a módosítástípus is, amikor egy időközben tiltottá vált mű leírását áthúzzák, s a következő megjegyzést írják utá-

⁶³ A Canonistae et rituales szakban a Jus canonum commentatores csoportot, a Historici sacri szakban a Miracula és a Vitae csoportot alakították ki.

⁶⁴ Az aszketika szakba 1778-ban olaszul jegyezték be a *Divisione al Divinissimo Cuore di nostro Signore Gesu Chr.* c. művet. L. a 40. sz. jegyzet, 11.

⁶⁵ Például: „Ratio status animae immortalis In 8°. I. 1.” A mű rekonstruált címléírása: PARTINGER, Franciscus: *Ratio status animae immortalis ascetice, historice* ... Tyrnaviae, 1715. Typ. Acad. S. J. 8°.

⁶⁶ L. a 40. sz. jegyzet, 11.

⁶⁷ Például: „Urbanitas Vitae communis. Aucupium Innocentiae. Cura salutis. In 12°. I. 1.” L. a 40. jegyzet, 10. Az *Aucupium Innocentiae* HEVENESI Gábor műve (Graeci, 1685. Widmanstadius).

⁶⁸ Például: „Benedicti XIV. de Synodo Dioecessana” (áthúzza) „Vide supra jam semel inscriptum”. L. a 40. sz. jegyzet, 34.

⁶⁹ „Blosium vide in fine Ascetarum post Literam Z.” L. a 40. sz. jegyzet, 2.

⁷⁰ „Eggerer ... Anathema Marianum” (áthúzza) „Vide Historicos Sacros sub Verbo: Miracula”. L. a 40. sz. jegyzet, 3.

⁷¹ „Doctrinaa Speculativa et practica”. (áthúzza) „Vide infra Segneri Speculum non fallax”. L. a 40. sz. jegyzet, 3.

na: „inter prohibitos”. Különösen sok, a tiltott könyvek közé átsorolt mű található a „Humanistae” szakban. Ezeken a javításokon kívül egyéb következtetlenségeket is találunk. Így például több mű szakbeosztása hibás, a szakon belüli betűrend csak az első betűt veszi figyelembe. A katalógus készítésekor a szakonkénti betűrendben az egyes betűk után nem hagytak helyet a gyarapodásnak, jöllehet ez például Lepoglaván már 1727-ben bevett gyakorlat volt. Ez aztán további nehézséget okozott a katalógus folytatóinak, akik a szakok végén a bejegyzés évének feltüntetése után betűrendbe sorolás nélkül, a lehető legigénytelenebbül jegyezték fel a műveket.⁷² Bár a katalógusok elégtelen állapota általános jelenség a 18. században, a máriavölgyi katalógus – összevetve a korabeli európai vagy a magyarországi jezsuita gyakorlattal – csupán 17. századi igényt elégített ki. A 18. században az általános gyakorlat már megkövetelte például az impresszum feltüntetését, a könyvtári elhelyezés egyértelmű jelzését a szakon belül, s elvárás volt a szoros betűrend szerinti besorolás is.⁷³

Az 1786-ban felvett inventárium egy kötés nélküli, ívrét alakú füzet 63 kitöltött lappal. Ebben a műveket az 1772-es katalógus alapján, a kisebb állományú szakok összevonásával készített, egyszerűsített szakbeosztásban, azon belül a betűrend nélkül jegyezték fel. Ennek a nyelve is latin, s a más nyelvű művek címét, illetve tartalmát latinul rögzítették, a mű eredeti nyelvének megjelölésével. A jegyzék a következő adatokat tartalmazza: a mű sorszáma, példányszáma, címe, szerzője (genitivusban), a kiadás helye és éve, a mű köteteinek száma, formátuma és pénzbeli értéke.⁷⁴ A jegyzékkel szemben, mivel nem könyvtári célra készült, a könyvtári katalógus igényét nem vethetjük fel. Jöllehet itt a címeket az 1772-es katalógusnál rövidebben és torzítottabban adják vissza, az impresszumadatok segítségével a művek és a kiadások könyveiben rekonstruálhatók. A jegyzékben nincsenek javítások, az írás végig egy személy kezén maradt. A sorszámozást háromszor kezdték újra: az 1480. tétel után a „Libri prohibiti” tételei, majd a generálisi könyvtár 109 tétele következik.

A források alapján a könyvtár nagysága szoros összefüggésben állt a kolostorban élő rendtagok számával. Az 1772-es jegyzék kb. 3000 kötetét és húsz szerzetest alapul véve, egy főre átlagosan 150 kötet jut, ami megfelel a délnémet kapucinus kolostorok átlagának.⁷⁵ Ha összevetjük az 1772-es katalógusban és az 1786-os jegyzékben található művek és kötetek számát, legszembetűnőbb a számbavett anyag mennyiségi különbsége. 1786-ban 446 művel és 510 kötetel kevesebbet vettek számba, mint az 1772-es katalógusban, a gyarapodást is beszámítva (1. táblázat). Ez a különbség részben a helyszíni válogatás után Máriavölgyben maradt művekből, részben az 1786-ban nem részletezett tíz láda könyvből adódhat. A ládák közül az 1–3.

⁷² „Apparatus ad Theologiam”. L. a 40. sz. jegyzetet, 343.

⁷³ PÁLVÖLGYI Endre: *Az Egyetemi Könyvtár 17–18. századi katalógusai (1632–1792)* = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* IV (1968), 28–36. — VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa* = *MKsz* 1957. 368–372.

⁷⁴ Például: „51. 1. Collecta Salamonis Axiomata. Cassoviae, 1758. 1. 8°. —. 1.” L. a 60. sz. jegyzetet, 3. A kiadvány rekonstruált címeírása: BOUTALD, Michael: *Consilia Sapientiae, sive collecta, selectaque Salamonis axiomata* . . . Cassoviae, 1758. Typ. Acad. S. J. 8°.

⁷⁵ RUF, Paul: *Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek. Bd. I. Die Bibliotheken der Mendi-kanten und Theatiner (1799–1802)*. Wiesbaden, 1962. 95.

régi breviáriumokat, a 4. régi kalendáriumokat és az oktatásban használt teológiai, filozófiai könyveket, az 5–10. láda pedig különféle tizenkettedrét alakú, nehezen katalogizálható könyveket tartalmazott.⁷⁶ Lehetséges, hogy ez a tíz láda könyv is Máriavölgyben maradt. További problémát vet föl, hogy az Egyetemi Könyvtárban őrzött, máriavölgyi tulajdonosi bejegyzéssel ellátott művek között több olyan is van, amelyet csak az 1786-os jegyzékben vettek számba, illetve amelyet egyik forrásban sem jegyeztek föl. Ez részben az 1772-ben felvett katalógus későbbi pontatlan vezetésével, részben a könyvtár anyagának a rend feloszlata után máriavölgyi állományokkal történt keveredésével magyarázható.

Szakonként vizsgálva a könyvtár anyagát, az 1772-es katalógusban a prédikáció irodalom (13,7 százalék) és az aszketikus művek (12,9 százalék) magas aránya emelkedik ki (2. táblázat). A többi szak részesedése tíz százalék alatt marad, közülük a „Humanistae” szak áll az első helyen. Ennek tükrében módosítani kell Kisbán Emil megállapítását, aki a hittudományi (teológiai) művek nagy számát hangsúlyozta.⁷⁷ A két legmagasabb arányszámmal képviselt szak jelzi a rendház egyik fontos funkcióját: a kegyhelyre látogató zarándokok lelki gondozását. Ezeket az állományrészeket tehát a mindennapi igénynek megfelelően, több évtizeden át tudatosan gyarapították. Ha a máriavölgyi könyvtár belső arányait összevetjük például az egri jezsuita könyvtár 1774-ben készült katalógusával, lényeges eltérést sem a szakrendszerben, sem a művek arányában nem találunk. Az egri jezsuiták néhány száz kötettel kisebb könyvtárában is kiemelkedett az aszketikus (21,5 százalék) és a prédikáció irodalom (13,2 százalék) aránya,⁷⁸ de ugyanez a helyzet például a délnémet koldulórendi kolostorok könyvtáraiban is.⁷⁹ Ez arra utal, hogy ez az irodalom az 1770-es évek elejéig Magyarországon több szerzetesi könyvtárban folyamatosan szinten tartott állományrész volt. Ez a törekvés Máriavölgyben az aszketika állománynál fokozottan érvényesült, mivel az 1772-es katalógus a gyarapítással együtt összesen 239 aszketikus művet tartalmaz. Ezzel szemben az abolíciós jegyzékben ugyanebben a szakban mindössze 72 művet találunk. Lehetséges, hogy a szerzetesek nem akartak megválni ezekről a művektől, de sokkal valószínűbb, hogy a jegyzék készítői válogattak, illetve nem fordítottak annyi gondot erre az állományra.

Az 1772-es katalógusba a gyarapodást 1774–1784 között a bejegyzés évével együtt vezették be. Így 11 éven át szakonként is nyomon követhetjük a beszerzést (3. táblázat). A fenti évek közül 1776-ban egy művel sem bővült a könyvtár; kimagaslik viszont az 1778-as év, amikor összesen 104 művet szereztek be. Szembetűnő a tendencia, hogy ha az egyik évben viszonylag nagyobb számú (30 vagy több) művel gyarapítják az állományt, a következő évben csak 10 körüli vagy annál kevesebb művet szereznek be. A 11 év alatt összesen 291 művel gazdagodott a könyvtár. A politika és az orvosi szakot egyáltalán nem, a többi szakot (pl. egyházatyák, Szentírás) pedig

⁷⁶ L. a 60. sz. jegyzetet, 4.

⁷⁷ L. a 27. sz. jegyzetet, Kisbán: *i. m.* II. 163–164.

⁷⁸ L. az 57. sz. jegyzetet, Sugár: *i. m.* 329.

⁷⁹ L. a 75. sz. jegyzetet, 74–75. — A czestochowai könyvtár 1614-ben 1610 kötetet tartalmazott, ebből 1303 vallásos, 307 világi tárgyú volt. A vallásos tárgyú anyagból 536 kötet teológiai, 416 kötet homiletikai jellegű mű volt. A teológiai jellegű művek csoportjainak százalékos megoszlása: aszketika 9,9, morális 6, dogmatika 4,1, hitvita 3,9 százalék stb. L. az 51. sz. jegyzetet, 386–387.

1. táblázat

A két forrás könyvanyagának számszerű összevetése

	Mű	Kötet
1772-es katalógus	1676	2619
1773–1786 közötti gyarapodás	291	458
összesen	1967	3077
1786-os jegyzék	1521	2567

2. táblázat

A két forrás könyvanyagának szakonkénti megoszlása

	1772-es katalógus 1772		Gyarapodás 1786-ig		1786-os jegyzék	
	Mű	Kötet	Mű	Kötet	Mű	Kötet
Classes						
Ascetici	216	286	23	34	72	78
Canonistae et rituales; in ius canonicum comm.	132	316	39	59	129	343
Concionatores	230	353	52	61	244	355
Controversistae	80	93	10	16	35	44
Historici sacri, miracula, vitae	116	174	18	29	195	343
Historici profani	119	199	26	42		
Humanistae	144	176	25	36	95	129
Interpretes	47	112	8	14	45	122
Iuridici	28	32	2	2	—	—
Miscellanei	92	112	20	21	223	292
Philosophi	100	116	32	65	85	151
Politici	29	31	—	—	—	—
Scripturisti	27	34	2	7	27	38
S. Patres et theol. mystici	81	217	5	9	103	198
Theol. speculativi	83	168	16	48	82	174
Theol. morales	106	151	12	14	143	255
Medici	20	21	—	—	—	—
Haeretici	26	28	1	1	43	45

csak alkalmoszerűen, egy-egy évben gyarapították. A legfolyamatosabb, szinte évenkénti beszerzés a prédikáció irodalmat jellemzi; ez a 11 év új művei közül 18 százalékos, a szakon belül 23 százalékos gyarapodást jelent. Az aszketika szakot mindössze négy évben, összesen 23 művel (8 százalék) gyarapították. Ez egyértelműen jelzi az aszketika iránti érdeklődés csökkenését, 1772 után. Figyelmet érdemel még a „Humanistae” és a „Philosophi” szakok jelentős gyarapodása, ami az 1772-es állapothoz viszonyítva 17, illetve 32 százalékos növekedést jelent.

Az egynél több példányban őrzött művek lehetőséget adtak a művek és azok példányszámának szakonkénti összevetésére. Az 1772-es katalógus összesített adatait

3. táblázat
A könyvtár szakonkénti gyarapodása 1773–1786 között

	Művek száma / év														
Classes	1773	'74	'75	'76	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84	'85	1786	Össz:
Ascetici			3			6		9				5			23
Canonistae et rituales; in ius canonicum comm.		1	11			21		1		2	3				39
Concionatores		4	3		5	2	9	6	3	9		11			52
Historici sacri, Controversistae		2				5		1		2					10
Historici sacri, miracula, vitae		1	1			11			1	3		1			18
Historici profani			9			12		3		1		1			26
Humanistae			4			7	1	2		6		5			25
Interpretes		2				6									8
Iuridici						1		1							2
Miscellanei						2	1	7	1	2		7			20
Philosophi			15			12		5							32
Politici															–
Scripturisti						2									2
S. Patres et theol. mystici			2			3									5
Theol. speculativi		1				5				5		5			16
Theol. morales		1				8		3							12
Medici															–
Haeretici						1									1
Összesen	–	12	48	–	5	104	11	38	5	30	3	35	–	–	291

figyelembe véve a könyvtár 1967 műve közül 499-et (25,4 százalék) őriztek egynél több példányban (4. táblázat). Ezeket a könyveket gyakorlati használatra szánták, hogy egy időben többen is forgathassák őket. A magyarázatot a Studium generale működésében és a hely kegyhely jellegében kereshetjük. Míg az egész állományban csupán minden negyedik, az aszketika szakban például minden második mű volt meg egynél több példányban. Ez az arány a szakon belül a művek számához viszonyítva itt a legmagasabb (53 százalék). Ezt a prédikáció irodalom követi, ahol a kettő vagy több példányos művek aránya 30,5 százalék. Ezek az arányok megerősítik a korábbi megfigyelést, amely szerint a máriavölgyi könyvtárat elsősorban a prédikáció és az aszketikus irodalom jellemzi.

A könyvtár szakrendszere és általános jellemzése

A máriavölgyi könyvtár szakrendszere sajátos helyet foglal el a 18. századi rendi könyvtárak szakbeosztásai körében. Ennek bemutatására érdemesnek látszik az összevetés a pálos rendi konstitúciók által előírt felosztással, a czestochowai és a lepoglavai könyvtár szakbeosztásával, valamint a bencés Oliver Legipontius által

4. táblázat
*A művek és azok példányszáma szakonként 1786-ban
 (Az 1772-es katalógus alapján a gyarapodás figyelembevételével)*

<i>Classes</i>	<i>Művek száma</i>	<i>Ebből az egynél több példányos művek száma</i>
Ascetici	239	127
Canonistae et rituales; in ius canonicum comm.	171	41
Concionatores	282	86
Controversistae	90	24
Historici sacri, miracula, vitae	134	39
Historici profani	145	20
Humanistae	169	21
Interpretes	55	9
Iuridici	30	4
Miscellanei	112	37
Philosophi	132	10
Politici	29	3
Scripturisti	29	18
S. Patres et theol. mystici	86	8
Theol. speculativi	99	6
Theol. morales	118	45
Medici	20	—
Haeretici	27	1
Összesen	1967	499

javasolt szakrendszerekkel (5. táblázat). Az 1644-es rendi konstitúciók a könyveket tíz szakban javasolták elrendezni. A szakok közül hat a szorosabb értelemben vett vallási, egy a világi, három pedig a filozófiai, történeti és retorikai tárgyú könyveket tartalmazta.⁸⁰ Ez a beosztás a humanista ihletettséű szakrendszerekhez és a korabeli könyvtermeléshez viszonyítva a 17. század második felében mindenképpen meghaladottnak tekinthető.

A czestochowai könyvtár tizennégy szakot tartalmazó 1714-es beosztása⁸¹ a szakrendszereknek abba a típusába tartozik, amely a főosztályokká emelt teológiai diszciplínákat egy szintre állítja a joggal, orvostudománnyal és az összevont művészeti-humanista szakokkal. Megfigyelhető a teológiai szakok differenciálódása, új szak jelenik meg a miscellanea anyag számára, s az elnevezések egy része is megváltozik. Ez a konkrét állományon alapuló beosztás nagy vonalakban tükrözi a katolikus egyházi könyvtárak általános gyakorlatát a 18. század első felében. Tovább differenciál a lepoglavai könyvtár 1727-es szakbeosztása, amely 1754-ben is érvényben volt.⁸² Ez összesen tizenhét szakot tartalmaz, s a rendi konstitúciók és a czestochowai könyvtár szakrendszerének ismeretében jöhetett létre. Új szakok jelennek meg a kontroverz teológia, a politika, a világi történetírás, a humanista és a klasszikus

⁸⁰ L. a 10. sz. jegyzetet, 131.

⁸¹ L. az 51. sz. jegyzetet, 390–391.

⁸² L. az 55. sz. jegyzetet.

5. táblázat

A máriavölgyi könyvtár szakrendszere más szakrendszerek tükrében

<i>Pálos rendi konstitúciók, 1644</i>	<i>Czestochowa, 1714</i>	<i>Lepoglava, 1727 (1754)</i>	<i>Legipontius, 1746 (Czestochowa, 1762)</i>	<i>Máriavölgy, 1772</i>	<i>Máriavölgy, 1786</i>
1. Theologi	1. Biblici	1. Biblia sacra cum expositoribus	1. Sacra Biblia	13. Scripturistici	9. Scripturistae
	2. Sancti Patres		2. Interpretes et critici sacri	8. Interpretes	7. Interpretes
	3. Expositores			14. Sancti Patres	10. Sancti Patres
2. Scholastici	7. Theol. speculativi	2. Theol. speculativi	3. Theol. scholastici	16. Theol. speculativi	11. Theol. speculativi
3. Positivi	6. Theol. morales	3. Theol. morales	4. Polemici et morales	17. Theol. morales	12. Theol. morales
6. Casistae		4. Theol. polemici		4. Controversistae	4. Controversistae
5. Concionatores	4. Concionatores	7. Concionatores et alii libri ad praedicandum	5. Homiletici et ascetae	1. Ascetici	1. Ascetici
				3. Concionatores	3. Concionatores
4. Mystici	5. Spirituales	8. Asceticae		15. Theol. mystici	
7. Philosophi	8. Philosophi	13. Philosophi, mathematici, geom.	6. Philosophi veteres et novi	11. Philosophi	8. Philosophi
		9. Politici sacri et profani		12. Politici	
	12. Medici	12. Medici	7. Medici, botanici, chymici	18. Medici	
	14. Miscellanei	16. Miscell., Coci, oeconomi	8. Mathematici, mechanici, oeconomici	10. Miscellanei	13. Miscellanei

<i>Pálos rendi konstitúciók, 1644</i>	<i>Czestochowa, 1714</i>	<i>Lepoglava, 1727 (1754)</i>	<i>Legipontius, 1746 (Czestochowa, 1762)</i>	<i>Máriavölgy, 1772</i>	<i>Máriavölgy, 1786</i>
9. Rhetores	10. Oratores 11. Poetae	14. Humanistae, variar. class.	9. Grammatici, poetae, rhetores, philologi 10. Bibliographi et me- thodici 11. Geographi, genea- logi, heraldici 12. Rei diplomaticae et antiquitatum scriptores	7. Humanistae	6. Humanistae
10. Prophani		11. Historici profani	13. Historia profana	6. Historici profani	5. Historici sacri et pro- fani
8. Historici	9. Historici ecclesiasti- ci 13. Juridici	10. Historici sacri 5. Jus civile cum com- ment. 6. Jus canonicum cum comment. 15. Ad ecclesiam, cho- rum, ritus, ceremonias 17. Prohibiti	14. Historia ecclesiasti- ca 15. Jus naturae et pub- licum 16. Jus civile 17. Jus canonicum 18. S. Patres et concilia	5. Historici sacri, mira- cula, vitae 9. Juridici 2. Canonistae et ritu- ales in jus canonicum comment. 19. Haeretici	2. Canonistae, rituales et juridici
					14. Prohibiti

irodalom, valamint a liturgikus és a tiltott könyvek számára. A Libri spirituales elnevezést önálló szakként az Asceticae váltja föl. A Czestochowában külön kezelt biblia és bibliakommentár szakokat itt összevonják, a jog kettéválik a polgári és az egyházi jogi könyvek csoportjára. A tényleges könyvanyagnak megfelelő beosztására való törekvést jelzi a szakok elnevezésének bővítése: így például a filozófiához kapcsolva megjelenik a matematika és a geometria, a miscellanea szaknál pedig a gazdasági irodalmat és a szakácskönyveket külön is feltüntették.

1746-ban, majd 1747-ben ismét megjelent bibliográfiai, könyvtári kézikönyvében Oliver Legipontius kétféle, egymástól alig különböző szakbeosztást közöl.⁸³ Ennek figyelembevételére azért szükséges, mert ismerete, illetve hatása a 18. század második felében több egyházi könyvtárban lemérhető. Így például az 1762-ben újjárendezett czestochowai könyvtár szakbeosztása Legipontius tizenhatszáz részes rendszere alapján jött létre.⁸⁴ Legipontius könyve megvolt Máriavölgyben: a ma is meglévő példányt a kéziratos bejegyzés szerint a könyvtárat újjárendező Orlay Bertalan prior szerezte be 1766-ban.⁸⁵ Legipontius hierarchikus rendszere a szakokat négy fő osztálynak (teológia, filozófia, történelem, jog) rendeli alá, melyeken belül egyenként négy, öt vagy hat, összesen tizenhatszáz, illetve húsz szak található. A két variáns között mindössze annyi a különbség, hogy a bővebb változat külön szakot ír elő a „Physici et metaphysici”, valamint a „Collectiones scriptorum historicorum” számára. A legjelentősebb differenciálódás a filozófia és a történelem területén figyelhető meg. Önálló szakként jelenik meg a matematika a mechanikával és a gazdaságtannal, a bibliográfia a könyvtári módszertannal, a földrajz a genealógiával és a heraldikával, a diplomatika az „Antiquitatum scriptores”-szel egyesítve, valamint a természet- és közjog területe. Az összevonások jelzik a teológia rendszerének átalakulását: így például az aszketika a homiletikával és liturgikával közös szakba van beosztva.

A máriavölgyi könyvtár az 1772-es katalógus szerint összesen tizenkilenc szakot tartalmazott.⁸⁶ Az összevetés azt mutatja, hogy a közvetlen példa a leoglavai könyvtár lehetett, ezt a beosztást azonban több ponton módosították. A szakokat részben átcsoportosították, sorrendjüket megváltoztatták. A tiltott, illetve „Haeretici” könyvek mindkét helyen a könyvtár fő állományában, az utolsó helyen szerepelnek. Az aszketika, a politika és a Humanistae szakok párhuzamos előfordulása azt bizonyítja, hogy a máriavölgyi rendszert a leoglavai alapján, a meglévő könyvanyag és gyakorlati szempontok figyelembevételével alakították ki. Máriavölgyi sajátosság, hogy a szakokat a két utolsó kivételével a szakok nevének betűrendjében helyezték el.⁸⁷ Ebből fakad, hogy például a bibliakiadások a „Scripturistici”-vel összevonva az első helyről a 13. szakba szorultak vissza, s a bibliakommentárok ettől távol, a 8. helyen találhatók. Az első helyre önálló szakként az aszketika került, s új szakként

⁸³ LEGIPONTIUS, Oliverius: *Dissertationes Philologico-Bibliographicae*. Norimbergae, ²1747. 62–63.

⁸⁴ L. az 51. sz. jegyzetet, 395–397.

⁸⁵ L. a 83. sz. jegyzetet. Az egyik máriavölgyi könyvjegyzékben sem szereplő mű tulajdonosi bejegyzése a címlapon: „Bibliotheca Conventus Mariae Thallensis 1766.”

⁸⁶ L. a 40. sz. jegyzetet.

⁸⁷ A szakokat például az ingolstadt-i jezsuita kollégium könyvtárának katalógusa is betűrendben tartalmazza. BUZÁS, Ladislaus: *Deutsche Bibliotheksgeschichte der Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden, 1976. 138.

jelenik meg a Theologi mystici is. Néhány szakon belül a könnyebb kezelhetőség érdekében alcsoportokat alakítottak ki: így az egyháztörténelmen belül külön található a mirákulumos könyvek és a szentéletrajzok, a Canonistae et rituales szakban pedig a kánonjogi kommentárok.⁸⁸

A máriavölgyi szakbeosztás és a Legipontius-féle elképzelés összevetéséből kitűnik, hogy bár Máriavölgyben ismerték, mégsem követték Legipontius rendszerét. A szakok sorrendje más elképzelésen alapul, a teológiai szakoknál a máriavölgyi beosztás differenciáltabb, a filozófiai szakoknál pedig hiányzik a bibliográfiai, módszertani könyvek csoportja. A történelem és a jog területén Máriavölgyben több szak hiányzik, s a rendszer jóval kevésbé tagolt Legipontius beosztásánál. Mindez egyrészt jelzi a máriavölgyi könyvanyag összetételét, másrészt utal a rendi hagyományok továbbvitelére az újabb elképzelésekkel szemben. Legipontius után a máriavölgyi rendszer mindenképpen archaikus jelenségnek számít. Ugyanakkor modernebb, mint például a szeged-felsővárosi minorita könyvtár 1764-es szakrendje, amely a 18. században továbbélő korábbi gyakorlatnak megfelelően a nem latin nyelvű könyveket külön kezeli, s a tematikus és a nyelvi felosztást együtt alkalmazza.⁸⁹

A továbbiakban a kifejezetten teológiai anyag mellőzésével néhány kiválasztott szak példáján vázlatosan szeretném érzékeltetni a könyvtár arculatát. A Historici profani szak kiadványai a világ- és a magyar történelmet egyaránt gazdag választékban mutatják be.⁹⁰ Az ókori történetírók közül Curtius Rufus, Julius Caesar, Cornelius Nepos, Josephus Flavius és Sallustius neve egyaránt megtalálható. Bizánc történelmét Johannes Zonaras, Nikephoros Gregoras, Laonikos Chalkokondyles munkáiból lehetett megismerni. Itália történetét többek között Jean Mabillon és Michel Germain közös könyve közvetítette. A felvilágosodás iránti érdeklődést tükrözi az 1784-ben beszerzett és ebbe a szakba beosztott *Vita Volterri* című, közelebbről meg nem határozott kötet. A magyar történelem szakaszait Bonfini, Istvánffy Miklós, Bél Mátyás munkáin kívül például a Rákóczi Ferenc *Emlékiratait* is tartalmazó, *Histoire des révolutions de Hongrie*. . . (La Haye, 1739) című, a 18. századi magyarországi magánkönyvtárakból is jól ismert munka kétkötetes, negyedréti kiadásából, valamint egy kivételesen ide osztott kéziratból, Thorday Sámuel erdélyi református lelkész *Historia Ungariae a Ferdinando I usque ad Leopoldum Imperatorem* című, ismeretlen helyen lappangó munkájából tanulmányozhatták.⁹¹

A Humanistae szakban egyrészt a részben oktatási célokat szolgáló antik klasszikus irodalom kapott helyet. Homérosz *Iliásza* és *Odüsszeiája* mellett találkozunk például Cicero, Ovidius és Horatius munkáival, s megvoltak Aiszóposz fabulái is. Senecát Justus Lipsius: *Flores Senecae*. . . című válogatása közvetítette. Másrészt viszonylag nagy számban szerepelnek a humanista szerzők művei, melyek közül Erasmus *De duplici copia verborum ac rerum*. . . című munkáját emeljük ki. Ebben a

⁸⁸ L. a 63. sz. jegyzetet.

⁸⁹ L. a 9. sz. jegyzetet, 24–35.

⁹⁰ L. a 40. sz. jegyzetet, 155–163.

⁹¹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV Bp. 1914. 310. szerint a kézirat címe: „A néhai első Ferdinánd római császárnak . . . idejéltől fogva első Leopold . . . idejéig folyt nagy dolgok és csodák.”

szakban kaptak helyet a retorika olyan alapmunkái, mint például Soarez *Ars rhetorica*-ja, s a szótárak, melyek között Pápai Páriz Ferencét sem nélkülözték.⁹²

A Philosophi szakban a filozófiatörténet jelentős alakjainak fő művei szinte kivétel nélkül föllelhetők.⁹³ Platón és Arisztotelész összes művei mellett az ókori szerzők közül Boethius *De consolacione philosophiae*-jét említhetjük. A humanista filozófusok közül Rudolf Frisius Agricola *De inventione dialecticája* figyelemreméltó, míg a „portugál Arisztotelész”-nek is nevezett Pedro da Fonseca *Institutiones dialecticája* a jezsuita bölcseleti irányt képviselte. A karteziánus eszmék sem voltak ismeretlenek Máriavölgyben, amint azt a jezsuita Gabriel Daniel *Iter per mundum Cartesii* (Viennae, 1720) című könyvének megléte tanúsítja.

A viszonylag kisszámú művet tartalmazó politika szakban a pálosok széles látókövérét jelzik az olyan kiadványok, mint például Justus Lipsius *Monita et exempla politica*-ja és *Politiconum seu doctrinae civilis liber tertius*, Fénelon *Télémaque*-ja francia és latin nyelven, valamint Balthasar Gratian *Homo politicusa*.⁹⁴ Már ez a néhány példa is jelzi, hogy a jezsuita államelméleti írások mellett a protestáns, illetve janzenista szellemű művek is rendelkezésre álltak.

A katalógus Haeretici szakában a lutheri és kálvini szellemű műveken kívül ott volt például egy a zsidó vallás tanításával vitatkozó kiadvány is. Kálvin művei csaknem a teljesség igényével voltak jelen. (*Institutio, Tractatus theologicus, Epistolae* stb.) A jelentős számú művel képviselt magyarországi protestáns irodalomból Hel-tai Gáspár *Újszövetség* fordítását emelem ki.⁹⁵

Már ez a rövid áttekintés is mutatja, hogy a máriavölgyi könyvtár sokoldalú volt, s magyarországi viszonylatban a korszak jobb szerzetesi könyvtárainak színvonalán állott. A középkori és ellenreformációs vallásos, teológiai irodalom túlsúlya természetes, ugyanakkor figyelemre méltó a lutheránus és kálvinista teológia nagyarányú jelenléte. Nem elhanyagolható a magyar vonatkozású anyag, s a kifejezetten szórakoztató olvasmányok megléte sem teljesen magától értetődő. A további jellegzetességek meghatározása majd az egész állomány rekonstrukciója, valamint az így kapott kép más könyvtárakkal való összevetése után lesz lehetséges.

A részletesen elemzett anyagrész kiválasztása, a rekonstrukció lépései

A rekonstrukció és a részletes elemzés alapjául az aszketika szak anyagát választottam. Ennek egyik oka az, hogy a máriavölgyi könyvtár jellegét a könyvek mennyiségét tekintve a prédikáció irodalom mellett elsősorban az aszketikus kiadványok határozták meg. A mások ok a szekularizációs könyvanyag, ezen belül különösen az aszketika állományok elégtelen bibliográfiai feltártsága.⁹⁶ Ezeknek a könyveknek

⁹² L. a 40. sz. jegyzetet, 191–199.

⁹³ L. a 40. sz. jegyzetet, 257–261.

⁹⁴ L. a 40. sz. jegyzetet, 273–274.

⁹⁵ L. a 40. sz. jegyzetet, 433–434.

⁹⁶ A 17–18. századi világi és egyházi könyvtárak eddigi kutatása elsődleges feladatának egy-egy könyvtár átfogó bemutatását tartotta. Ennek keretében a kvantitatív elemzés mellett példákkal jelle-

egyik része soha nem került nyilvános könyvtárba, egy másik része pedig a magas kiadás- és példányszám ellenére az utolsó példányig elhasználódott, illetve elpusztult. A 18. század második fele óta ezeket a nyomtatványokat különféle ideológiai okokból többször megbélyegezték, s ez a diszkriminációs folyamat az ún. áhítati irodalom tudatos mellőzésével a könyvvel foglalkozó különféle kutatási területeken szinte napjainkig tart.⁹⁷ A választás harmadik oka az, hogy az aszketikus könyvanyag nemcsak a nyelv- és irodalomtörténetnek, hanem a széles rétegek művelődésének is egyik fontos forrása.

Az aszketikus művek könyvtári csoportjának kialakítása és tartalmuk megkedvelése a pálos rendben tipikusan 18. századi jelenség. A könyvtári szakbeosztást is előíró 17. századi rendi konstitúciókban az áhítati irodalmat még nem tüntették fel. Ezeket a munkákat a jezsuita könyvtárkatalogusok először a Spirituales, majd később az Ascetica szakba osztották.⁹⁸ Mabillon javaslata a Moralis és a Theoretica szakok mellett önálló Ascetica szak létesítésére jól mutatja ennek a könyvanyagnak a korabeli jelentőségét.⁹⁹ A pálos rendi könyvtári gyakorlat a 18. század elején minden valószínűség szerint a jezsuitáktól vette át az aszketika szak alkalmazását. Máriavölgyben az aszketikus könyvanyagnak alapvetően hármass feladata volt: a rendtagok vallásos életének elmélyítése, teológiai továbbképzése mellett segítette a rendi utánpótlás nevelését és a zarándokhely sajátos pasztorációs feladatainak ellátását.

Az 1787 júliusában megszűnt máriavölgyi könyvtár további sorsáról annyit tudunk biztosan, hogy az abolíciós inventáriumnak megfelelően beszállították a pesti Egyetemi Könyvtárba.¹⁰⁰ Nyitott kérdés, hogy az abolíciós jegyzékben fel nem tün-

mezték a fő tartalmi egységeket, katalógusszerűen közölték a könyvtári állomány fellelhető részét vagy a bejegyzések alapján elvégezték egy állományrész rekonstrukcióját. L. az 56. sz. jegyzetet, BANGHA: *i. m.* — HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*. Bp. 1917. — BERLÁSZ Jenő: *Dernschwam János könyvtára*. Bp. 1964. — KOKAS Károly: *Könyv és könyvtár a XVI–XVII. századi Kőszegen*. Szeged, 1991. — JAKÓ Klára: *A kolozsvári Lyceum-könyvtár története* = Vigilia 1991. 731–735. — A könyvtárak összetételének bemutatása során az aszketika szakot többnyire háttérbe szorították, vagy pedig — jöllehet az gyakran az anyag egyik mennyiségileg számottevő része volt — egyszerűen figyelmen kívül hagyták. L. az 57. sz. jegyzetet, SUGÁR: *i. m.* 328–332. — A rekonstrukciós kísérletre rendszerint meg nem bolygatott, el nem szállított állományoknál vállalkoztak. SIPOS Gábor: *A kolozsvári református kollégium könyvtára a XVII. században*. Szeged, 1991. — JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604)*. Kézirat. é. n. — A II. József kori felosztások során erre a könyvállományra külön kormányzótanácsai rendelet vonatkozott. E szerint azok az áhítati és morális tartalmú művek, amelyek nem szolgálgák a felvilágosodás gondolatrendszerét, értéktelenek, s ezért eltávolítandók. L. a 4. sz. jegyzetet, 137–138. — Az aszketika állomány kezelését mutatja, hogy például az Egyetemi Könyvtár nagyszombati állományának 1780-as szakkatalógusa készítésénél a Concionatores, Ascetica stb. szakokhoz tartozó művekről nem készült katalógus. Ezeket a bekötetlen és a csonka könyvekkel együtt külön szekrényekben őrizték. L. a 73. sz. jegyzetet, PÁLVÖLGYI: *i. m.* 47–48.

⁹⁷ BRÜCKNER, Wolfgang: *Zum Literaturangebot des Gülden Almosens* = Sonderband 47,1 der Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 1984. 121–139. itt: 122–123.

⁹⁸ L. az 57. sz. jegyzetet, BITSKEY — KOVÁCS: *i. m.* 25–37.

⁹⁹ L. a 83. sz. jegyzetet, 47.

¹⁰⁰ L. a 60. sz. jegyzetet, a címdalon: „Illati Bibliothecae mense Julio anno 1787.” — Specificatio Catalogorum qui ex Monasteriis abolitorum P. P. Paulinorum ad R. Universitatis Bibliothecam transmissi sunt. BEK K J 106/8.

tetett, de máriavölgyi tulajdonosi bejegyzéssel ellátott aszketikus (és más) művek hogyan és mikor kerültek az Egyetemi Könyvtárba, s nem találtuk meg a feloldást az abolíciós inventárium sorszámaihoz fűzött jelekhez sem. A hasonló sorsra jutott egykorú könyvtári állományokból egyrészt arra következtethetünk, hogy Máriavölgyben is nagyobb mennyiségű könyvanyag maradhatott az expaulinusok kezén, akikről a művek később közvetett úton az Egyetemi Könyvtárba kerültek.¹⁰¹ Másrészt vannak olyan abolíciós könyvjegyzékek, amelyekben a máriavölgyihez hasonló, a könyvek sorsára utaló jelekkel találkozunk, de ezek a jelek és feloldásuk a máriavölgyi jegyzéknél nem voltak alkalmazhatók.¹⁰² Nem eldönthető az sem, hogy pontosan mikor szállították Pestre a könyveket. Az általános gyakorlat szerint a szállítások még 1796-ban is folytak.¹⁰³ Feltételezésünk szerint azonban a máriavölgyi állomány annak jelentősége miatt ennél korábban, a beszállítások első szakaszában jutott az Egyetemi Könyvtárba. Ezt alátámasztja az is, hogy az abolíciós jegyzéket nem használták desiderata-jegyzékként, mint ahogy ezt például egy későbbi szakaszban a kőrösi pálos kolostor katalógusával tették.¹⁰⁴ A beszállított könyvanyagot az Egyetemi Könyvtárban egyelőre félretehették, mivel az 1780-as években még a jezsuita rend feloszlása után ideszállított könyveket rendezték, válogatták, osztották szét és árverezték. Olyan Elenchus, mint amit a beszállított jezsuita könyvanyagról 1782-ben készítettek az Egyetemi Könyvtárban a könyvtár állománya részére fontosnak tartott művekről, az eredeti származáshely jelölésével,¹⁰⁵ — jöllehet tervbe vették — más szerzetesrendek anyagából tudomásom szerint nem készült. A máriavölgyi aszketika állomány azon kötetei, amelyek az Egyetemi Könyvtár szempontjából másodpéldánynak minősültek, a párhuzamos adatok szerint előbb árverésre, majd szatócskézre, illetve a papírmalmokba kerülhettek, vagy ha mindezt túléltek és fölöslegesnek bizonyultak, a 19. század elején más könyvtárakba jutottak.¹⁰⁶

A rekonstrukció lépései a következők voltak. Az 1772-es és az 1786-os forrás aszketika szakában található művekből az egyes tételek összehasonlítása után konkordancia jegyzéket készítettem. Az 1772-ben elkezdett, összesen 239 aszketikus művet tartalmazó katalógusból mindössze 53 művet találtam meg az 1786-os jegyzékben. Erről az 53 műről a többenél pontosabb adatok álltak rendelkezésre. Itt a szerző nevén kívül egy teljesebb (1772) és egy rövidebb cím (1786), a megjelenési hely és év (1786), valamint a formátum (1772, 1786) ismert. Ezeket a műveket az Egyetemi Könyvtár alapkatalógusa és a bibliográfiák segítségével azonosítottam, a cím-

¹⁰¹ Elenchus librorum Ex-Paulinorum et Ex-Dominicanorum V. Ecclesiensium . . . 1801. BEK K J 106/24b. — (Prottmann András volt pálos szerzetes által használatra átvett könyvekről kiadott elismervény. 1786. aug. 26.) BEK K J 107/5.

¹⁰² Catalogus librorum repertorum penes Crisiense Monasterium abolitum Ordin. S. Pauli primi Eremitae in Crisien. Comitatu situatum. (1786) BEK K J 99/5/a. A jelek és feloldásuk a füzet borítóján található.

¹⁰³ L. a 73. sz. jegyzetet, PÁLVÖLGYI: *i. m.* 54.

¹⁰⁴ L. a 102. sz. jegyzetet.

¹⁰⁵ Elenchus generalis librorum, qui ex bibliothecis, quas abolita Soc. Jesu in regno Hungariae, et provinciae eidem incorporatis habebat pro bibliotheca regiae Universitatis Budensis, velut in eadem adhuc desiderati selecti sunt Budae in bibl. regiae univ. 1782. diebus jan. 14–27. Martii. BEK K J 11.

¹⁰⁶ Vö. a 4. sz. jegyzetet, 110. — L. az 56. sz. jegyzetet, BANGHA: *i. m.* 13.

leírást pontosítottam. Néhány kivétellel kézbe vettem a műveket és átvizsgáltam a példány szerint azonosított kiadványok tulajdonosi bejegyzéseit. Azonosítottam továbbá 19, csak az 1786-os jegyzékben rögzített művet. Ebben a szerző neve, a rövid cím, a megjelenési hely és év, valamint a formátum adatai segítettek. Az 1772-es katalógus további 186 impresszum nélküli kiadványát a formátum segítségül hívásával összevetettem az Egyetemi Könyvtár valamennyi, abból a műből rendelkezésre álló példányával. Részben a fellelhető példányok, részben a bibliográfiák alapján pontosítottam a rövidített címleírást,¹⁰⁷ az anonimként feltüntetett kiadványok egy részénél megállapítottam a szerzőt, s egy-egy mű példányainak tulajdonosi bejegyzéseit figyelembe véve megpróbáltam eldönteni, hogy melyik kiadás lehetett meg Máriavölgyben. A fenti módon nem azonosítható műveket a könyvtári segédkönyvek (rendi bibliográfiák, monográfiák stb.) bevonásával próbáltam meghatározni.¹⁰⁸ Így a nem azonosított művek aránya kb. tíz százalékra csökkent. Ezek csaknem kizárólag anonimként feltüntetett, a gyarapodás során hiányosan leírt művek, melyek azonosításánál a legnagyobb nehézséget a nem latin nyelvű és több szerző által is szívesen választott, műfaj értékű címek jelentették.

A két katalógusban összesen 258 különböző aszketikus mű található.¹⁰⁹ Elvileg mind a 258 mű az Egyetemi Könyvtárba került. A gyakorlatban azonban a tulajdonosi bejegyzések alapján példány szerint azonosított, biztosan Máriavölgyből származó kiadványok száma mindössze 16 (6 százalék) volt. Ez az alacsony arány egyrészt abból adódhat, hogy sokáig nem tartották be a tulajdonosi bejegyzésekre vonatkozó előírást. Erre utal, hogy a 16 mű tulajdonosi bejegyzései közül 1750 előtt mindössze három készült, a többi az 1759–1780 közötti időből származik. Másrészt a másodpéldánynak és korszerűtlennek minősített könyvektől az Egyetemi Könyvtár a beszállítást követően megvált.

A forrásokban szereplő viszonylag nagyszámú (66) anonim mű közül az azonosítás során 15 valóban anonimnak bizonyult, ezek egy részét a könyvtári katalógus és a bibliográfiák is anonimként hozzák. További húsz anonimként feltüntetett művet szerzőhöz tudtam kapcsolni. A szerzős művek azonosításakor a tévesen feljegyzett névalakok és a névváltozatok okoztak gondot. A szerzővel katalogizált művek közül mindössze négyet nem tudtam megbízhatóan meghatározni.

Megkísértem választ találni a kérdésre, vajon mikor, milyen formában vált meg az Egyetemi Könyvtár a Máriavölgyből származó aszketikus művektől. A könyvtárba bekerült kiadványok egy részét a könyvtár aukciókon értékesítette. Az aukciók

¹⁰⁷ A rekonstrukció során leggyakrabban a magyar nemzeti bibliográfiát, más nemzeti bibliográfiákat és nyomtatott könyvtárkatalógusokat használtam. Pl.: *The British Library General Catalogue of Printed Books to 1975*. t. 1–360. London–München–New York–Paris, 1979–1987. – *Catalogue Général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs*. Tome 1–231. Paris, 1897–1981.

¹⁰⁸ A leggyakrabban használt rendi és bio-bibliográfiák: SOMMERVOGEL, Carlos – DE BACKER, Aloys: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. tome 1–10. Bruxelles–Paris, 1890–1909. – KAPSNER, Oliver L.: *A Benedictine Bibliography*. vol. 1–2. Collegeville, Minn., 1962. – FARKAS, Seraphinus: *Scriptores Ord. Min. S. P. Francisci Provinciae Hungariae reformatae nunc S. Mariae*. Posenii, 1879. – JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Bd. 1–4. Leipzig, 1750–1751.

¹⁰⁹ A 258 műből 57-nek az Egyetemi Könyvtár mai állományában semmiféle példánya vagy kiadása sem található. – A források és a rekonstruált könyvállomány tételes közlése terjedelmi ok miatt nem lehetséges. A művekre a továbbiakban a rövidített rekonstruált címleírásokkal hivatkozom.

anyagát az 1780-as években a jezsuita rend feloszlatásából származó művek szolgálatták.¹¹⁰ Az 1787-től nyomtatásban is megjelent egyetemi könyvtári aukciós katalógusokat összevetettem az impresszumokat is közlő 1786-os máriavölgyi abolíciós jegyzékkel és az Egyetemi Könyvtár mai állományával.¹¹¹ A jegyzék 72 aszketikus kiadványa közül hat tulajdonosi bejegyzéssel fellelhető az Egyetemi Könyvtárban. A többi kiadvány nagyobb része kiadás szerint megtalálható a nyomtatott aukciós katalógusokban. A legtöbbet az 1797. november 6-án tartott aukció katalógusában azonosítottam be. Ekkor a 72 aszketikus műből 27 került árverésre. Ebből arra következtethetünk, hogy a máriavölgyi könyvtár fölöslegesnek ítélt részétől 1797-től kezdve vált meg az Egyetemi Könyvtár. A 27 aukcióra bocsátott műből 11 más tulajdonosi bejegyzéssel vagy anélkül, kiadás szerint is megvan az Egyetemi Könyvtár mai állományában, nyolcat más kiadásban őriz, hét mű pedig teljesen hiányzik az állományból. Egy több kötetes mű Máriavölgyből származó darabjainak egy-egy kötetét állománypótlásként használták fel. Az aukciók az Egyetemi Könyvtárban a 19. század elejéig folytak, így a máriavölgyi könyvtár anyagának egy része lényegében már a jozefinizmus után szóródott szét, illetve semmisült meg.

¹¹⁰ L. a 4. sz. jegyzetet, 139–142. — VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményének története* = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* II (1964). 121.

¹¹¹ *Catalogus librorum qui in Bibliotheca Universitatis Pestiensis publicae auctioni exponuntur. 1787–1797.* Pestini, 1787–1790., Budae, 1796–1797. (címváltozatokkal)